

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա Ի Ե Տ Ա Բ Ե Ի Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Հ Ա Յ Կ Ա Զ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Բ Ա Ն .

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի Հ Ա Յ Ո Յ

Թուղթ Վանական Արշարունոյ, Տեառն Միքայելի Վ. Չամկեան, Միսիքարեան Վեհեակոյ.

(Շարայարութիւն. Տես էջ 8. 29.)

Իսկ եթէ յատուկ այն հաւատքին համար էր, որով Պետրոս կրնաւատարք Քրիստոսի քե. Քրիստոս էր Որդի Աստուծոյ, ապա աղաջանքն Քրիստոսի էր միայն առ այս, զի Պետրոս չկորսնցրնէ ի սրտէ իւրմէ զհաւատն իւր, երեք անգամ ուրանալովն ի մատնութեան զիշերին : Եւ զայս ցոյց կուտայ Քրիստոս ըսելով. « Հաւատք քո. » զորք բառը *foi* կըլլայտնէ Պետրոսի յատուկ իւր ունեցած հաւատքը : Եւ այսպէս տասն եւ մէկ առաքեալքն ալ միապէս չպակսեցան ի հաւատոցն

L'EGLISE ARMÉNIENNE.

Lettre intitulée : Vahan Archaroumi, par le R. P. Tchamtchian, Mékhitariste de Venise.

(Suite. Voir page 8. 29.)

Si le mot *foi* signifie seulement croyance de Pierre reconnaissant Jésus comme fils de Dieu, la prière de Jésus n'avait donc d'autre but que d'empêcher que le cœur de Pierre perdit la foi en le reniant à trois reprises, la nuit de la trahison. C'est ce que prouve d'ailleurs cette parole de Jésus : « *Ta foi*, » car le mot indique la propre foi de Pierre. Ainsi la foi des onze apôtres n'a pas également failli, cette foi qu'ils avaient professée par la bouche de Pierre, ainsi que l'écrit saint Jean

Քրիստոսի, զոր բերանովն Պետրոսի խոստովաներ էին, ինչպես գրած է Յովնանու աւետարանին մէջը. « Եւ մեր հաւատացաք եւ ծանեաք երբ դու ես Քրիստոսն Որդի Աստուծոյ : » *գերե* տասը առաքեալքն՝ միայն զայրակոյեցան. իսկ Պետրոս բաց ի զայրակոյեցոյն նաեւ իրեք անգամ ուրացաւ եւ նզովեց զինքը, եւ երդուաւ քե չեմ զիտեր զեա. բայց աղաջանօքն Քրիստոսի չապակասեցաւ ի հաւատոց, որպէս պակասեցաւ Յուդա մատնիչը: Վասն որոյ եւ յետ յարութեան *կենե* միապէս խոստովանեցան զՔրիստոս, եւ միապէս առին զՀոգին՝ սուրբ փշմամբն Քրիստոսի եւ զփականս արքայութեան՝ կապելոյ եւ արձակելոյ, եւ զկարգն առաքելական, եւ զպաշտօն նովութեան, քարոզել եւ ուսուցանել. եւ յաւուր պնտելոսակի լրութեամբ պարգեւեաց զնոյն Հոգին Աստուծոյ, եւ զտիեզերս ամենայն աշակերտեցին ի հաւատս Քրիստոսի. շինեցին զեկեղեցիս եւ կացուցին զեպիսկոպոստոնս եւ քանանայս եւ նովիս՝ նովուել զհօտ տեառն :

Ի վեցերորդ մասին կըզբէ այսպէս. « Դենեք « քե իր խօսքին *կորե* այն եօրը քանանաները « Հայոց եկեղեցւոյն ծուրբներ շակեցին, ուղղա- « փառութիւն հաստատեցին, բայց որոյ հրամա- « նաւ, կամ ինչ արտօնութեամբ աս պաշտօնը « կրբանեցունեն կոր, որ այնչափ ժամանակաւ « հեռացեալ եւ զատեալ եկեղեցւոյն հետ խառ- « նակցին կոր առանց ինչ զիտութեան սուրբ « արքայոյն. միքէ չէր պարտ առաքելական վի- « քարի մը որ փոխանորդ Հոռմայու դրուած է, « զանօք հերքելու ու ուղղափառութեան ուրա- « ցող ճանչնալու : » Հայոց եկեղեցին ի սկզբանէ անտի ուղղափառ հաւատքը հաստատուն ունի, ինչպէս յայտնի է իւր եկեղեցական գրոց մէջը. եւ ոչ քե նոր այժմ հաստատեցաւ : Նաեւ յայտնի է ամենեցուն որ ի սկզբանէ անտի կրնզովէր զժանան եւալքես, եւ հետեւապէս զնորին համախօհները, քե շփոթեալ մի բնութիւն ըսին ի Քրիստոս. ապա Հայոց եկեղեցին ի սկզբանէ անտի եւալքեսին հետ իրօք կրնզովէ եղեր զԵկ- ոսկորոս իբրեւ համախօհ նմին :

Անա Կոստանդնուպոլսոյ երկրորդ տիեզերական ժողովը որ եղեւ առ Վիրգիլիոսիւ, զԹեոդորետոս Կիրենացին, եւ Իրաս Եդեսացին յատուկ յանուանէ ջնզովեցին, *լալին* անոնց գրուածքը կարդացին, եւ նզովեցին. չէ որ Թեոդորետոսն ալ եւ Իրասն ալ նզովեալ կրսեպոլին՝ որ նոյն

dans son Evangile : « Et nous avons cru, et nous avons reconnu que tu es le Christ, fils du Dieu vivant. » Car les dix apôtres ont été seulement scandalisés, tandis que Pierre, outre le scandale, a renié trois fois Jésus, et il s'est anathématisé et il a juré qu'il ne le connaissait pas. Cependant, à la prière de Jésus, sa foi n'a pas failli comme celle du traître Judas. Aussi, après la résurrection, ont-ils tous également confessé Jésus, ont-ils reçu tous également, par le souffle de Jésus-Christ, le Saint-Esprit et les clefs du royaume des Cieux, et le pouvoir de lier et de délier, et l'ordre apostolique, et la mission de paître le troupeau, de prêcher et d'enseigner; et tous, ayant été comblés entièrement des mêmes dons du Saint-Esprit le jour de la Pentecôte, ont également converti l'univers à la foi du Christ, et ils ont bâti des églises, et ordonné des évêques, des prêtres et des pasteurs pour diriger le troupeau du Seigneur.

Dans la sixième partie il dit : « Supposons que, « d'après ces paroles, ces sept prêtres aient réellement rectifié les erreurs de l'Eglise arménienne « et l'aient rétablie dans son orthodoxie; avec « quelle autorisation, en vertu de quel privilège « se sont-ils chargés de cette mission, et comment, « sans la connaissance du Saint-Siège, ont-ils « communié avec une Eglise qui en était séparée « depuis longtemps? N'était-il pas alors du devoir « du vicaire apostolique, représentant de Rome, « de les réfuter et de les déclarer apostats, et « retranchés de l'Eglise orthodoxe? » Dès son origine, l'Eglise arménienne a conservé inaltérable l'orthodoxie de sa foi, et il est faux de dire que c'est maintenant seulement que cette orthodoxie s'est rétablie. Tout le monde sait d'ailleurs que, dès le principe, elle a anathématisé l'infâme Eutychès, et, par suite, ses sectateurs égarés qui n'ont reconnu qu'une nature en Jésus-Christ. Ainsi donc, de tout temps, l'Eglise arménienne a, par le fait, anathématisé, avec Eutychès, Dioscore son partisan.

Le deuxième concile œcuménique de Constantinople, réuni sous Virgile, n'a pas anathématisé nominativement Thodoret de Cyr et Ibas d'Édesse, mais s'est contenté de lire et d'anathématiser leurs écrits. Théodoret et Ibas ne sont-ils pas par ce fait anathématisés? De même, l'Eglise arménienne,

աղանդն ունին : Այսպես Հայոց եկեղեցին զե-
տիքեւս եւ անոր աղանդը եւ համախոհները
նզովելով, ուրեմն Պետկորոսն ալ կընգովի-
րբեւ պաշտպան նորին :

Իսկ Սուրբ կրսեւ զՊետկորոս զի հակառակ եւ-
տիքեւս կըհամարէր, ինչպէս յԱսորոց ազգէն
լսեր էր. եւ այս էր միայն *մոլորութիւն գործոյ* : Իսկ
Քաղկեդոնի ժողովոյն դաւանութիւնը եւ Լեւոն
պապին տոմարը՝ Ասորոց համբաւոյն հաւատ
ընծայելով՝ կըհամարէր քե համաձայն են մոլո-
րութեանն Նեստորի, եւ անոր համար նզովք կը
կարդար. եւ այս եւս է *մոլորութիւն գործոյ* : Այժմ
այն եօրն քահանայք *սեշտ* ըրին ասոնց որպի-
սութիւնը. Պետկորոսի սուրբ ըսելը վերցաւ, եւ
Լեւոն պապին եւ Քաղկեդոնի ժողովոյն վրայի
նզովքը *մեկ* եղաւ. միքէ այս ի հերետիկոսութիւն
ի յուղղափառութիւն դառնալ է, որ խորամանկ
խաբէութեամբ նետեւեցուցանել կուգէ ասկեց
ըսելով, քե « Հայոց եկեղեցւոյն ծոփիւնը շակե-
ցին, եւ ուղղափառութիւն հաստատեցին : »

Անա Ստեփանոս 2 պապը զՓորմոզ պապը
բանադրեց. Յովնաննէս Թ՝ պապը ջատագով եղաւ
Փորմոզ պապին, եւ անընդունելի *սեշտ* վճռեց
այն բանադրանքը. յետոյ Սարգիս Գ պապը դեմ
կեցաւ այն վճռին որ Յովնաննէս պապը ըրեր էր,
եւ դարձեալ բանադրեց զՓորմոզ պապը, եւ
հրամայեաց որ նորէն ձեռնադրուին անոնք որ
Փորմոզ պապէն կարգ էին առեր. ինչպէս փա-
փերուն պատմութեանը մէջ գրուած է : Եւ *յսեմ*
մէկ պապը մէկալ պապին ըրած բանադրանքը
կարէ, եւ անոր վճիռը չի ընդունիր նէ, *հեղափո-
խութիւն* մէկը կըսխալիկոր. հիմա պետք եղաւ
իրեն հարցունել, այն պապը հերետիկոս եղաւ
ըսենք, երբ մոլորութեամբ գործոյ սխալեցաւ
ըսենք :

Արդ երբ այն սխալեալ պապը հերետիկոս
չսեպիւր, ապա Հայոց ազգը ինչո՞ւ հերետիկոս
պիտի սեպուի՝ Լեւոն պապը կամ Քաղկեդոնի
ժողովքը նեստորական *սեշտ* հերքելովք, որ ոչ
լատին լեզու զիտեր, եւ ոչ ուղիղ քարգմանութիւն
ունէր անոնց գործքերուն, եւ ոչ նոյն ժողովն
գրով *խապար մը* ունէր ինչպէս ըլլալը. որ հին
սովորութիւն էր, երբ մէկ ազգէ մը հոն մարդ
չըլլար նէ, ժողովքին որպիսութիւնը այն ազգին
կըզրէին : Նաեւ Զենոն կայսեր հրովարտալը
տեսնալով, որ առաջին երեք ժողովները միայն

en anathématisant Eutychès et sa secte, elle ana-
thématisait aussi Dioscore son défenseur.

Elle appelait Dioscore *saint*, parce qu'elle le
croyait opposé à Eutychès, d'après le dire de la
nation syrienne; c'était là seulement une *erreur
de fait*. De même, ajoutant foi aux assertions des
Syriens, elle avait cru la profession de foi du
Concile de Chalcédoine et la lettre du pape Léon
le Grand conformes à l'erreur de Nestorius; aussi
les avait-elle anathématisées : erreur de fait encore.
Mais depuis que ces sept prêtres ont fait connaître
à l'Eglise arménienne le véritable sens et de cette
profession de foi et de cette lettre, elle a cessé
d'appeler Dioscore *saint* et a levé l'anathème
contre le pape Léon et le Concile de Chalcédoine.
Peut-on appeler cet acte un retour de l'hérésie
à l'orthodoxie? ainsi que voudrait l'établir ce
propagandiste en disant artificieusement : Ils ont
rectifié les erreurs de l'Eglise arménienne et
rétabli l'orthodoxie.

Le pape Etienne VI a anathématisé le pape
Formose. Le pape Jean a soutenu ce dernier et
révoqué l'anathème. Puis est venu Serge III qui
a annulé cette décision et a anathématisé de
nouveau le pape Formose, ordonnant que tous
ceux qui avaient reçu les ordres sous son pon-
tificat soient ordonnés de nouveau, ainsi qu'il
est écrit dans l'*Histoire des Papes*. Or, de ces
deux papes, dont l'un lève l'anathème et annule
les décisions de l'autre, il en est certainement un
qui est dans l'erreur. Aussi nous lui demanderons
si, par là, ce pape est devenu hérétique ou s'il a
seulement failli par erreur de fait?

Or, si ce pape a failli et n'est cependant pas
considéré comme hérétique, pourquoi, pour avoir
réfuté le pape Léon et le Concile de Chalcédoine,
qu'elle croyait partisans de Nestorius, considérer
comme telle la nation arménienne, qui, ne con-
naissant pas la langue latine, ne pouvait se pro-
curer une traduction fidèle de leurs décisions, et
n'avait pas même obtenu une relation écrite de
ce concile, ainsi que l'exigeaient les anciens usages
de l'Eglise? Il n'est pas étonnant alors qu'en voyant
l'empereur Zénon reconnaître par decret les trois

կրնաստատեր, եւ Քաղկեդոնի ժողովը լռելայն կրնգովեր, Հայոց ազգն ալ այն տեսնալով, տոմարին ծուռ բարգմանութեանը նայելով, Ասորոց չարախօսութեանը հաւատաց, զսաման ժողովոյն եւ զտոմարն նետորամիտ *skjh* հերքեց :

Երէ ալ գոյեճցին ըսէ *f/h* ինչո՞ւ չարախօսաց հաւատացիք, եւ քաջ քննութեամբ վերահասու չեղար, ապաքէն յայտնի է ի բովանդակ պատմութեանց մերոց՝ որ այն ժամանակ Հայոց ազգը մեծ նեղութեան եւ պատերազմի մէջ էր, որ Պարսիկները զմեզ արեւապաշտ եւ հրապաշտ ընել կը ջանային. քննելու եւ տեղեկանալու *հիշ* ժամանակ չունէինք. *սսին* Հոռմայու արօրը ամեն կերպիւ հանգստութիւն ունի. ան ինչո՞ւ Հայոց ուղղափառութեան վերահասու չըլլար, եւ գոյեճցոց չարախօսութեանը մօիկ կընէ եւ կը հաւատայ : Եւ չիւնքի Հայոց ազգը Քաղկեդոնի ժողովոյն եւ Լեւոն փափի վրայօք եղած դատումը այժմ շտկեց, ապա եւս առաւել կը պարտաւորի Հոռմայի արօրը՝ երէ Հայոց վրայօք ծուռ դատում ունի նէ շտկէ, եւ հրատարակէ. որովհետեւ կարողիկէ եկեղեցւոյ գլխաւորն է, անանկ *մաս-շահաքներուն* հոգ տանել պարտաւոր է :

Նաեւ երէ անմիջապէս բուն ձեռագրէն տոմարին ճիշդ եւ անվրէպ բարգմանեալ բանքն, նոյն Քաղկեդոնի ժողովոյն մէջը եղեալ լիւրիկեցի եւ պաղեստինացի եպիսկոպոսքն չկրցան իսկոյն ողջմտութեան իմանալ, ալ տարակուսեցան, եւ ընդունել չէին ուզեր. որոց համար երեսուն օր միջոց տրուեցաւ որ քննեն, եւ ապա ընդունին. իսկ ապա ալլօրինակ բարգմանութիւնը Հայոց ազգը տեսնալով եւ նետորամիտ կարծելով հերքեցին նէ, ինչ *չազը* կուգայ. միքէ մօլորութիւն հաւատոյ էր այս՝ որ հերետիկոս կացուցանէ :

Ուստի խարդախութիւն եւ մեծ *հիշխարագորիւն* է՝ « Ծուռը շտկեցին. » ըսելով ի վերայ բերել, « Ուղղափառութիւն հաստատեցին. » *գերէ* ծուռը շտկեցին ըսելովը կընշանակէ քէ սխալեալ էին մօլորութեամբ գործոյ, եւ անկեց մօլորները եւ ըսել, ուղղափառութիւն հաստատեցին, կընշանակէ քէ սխալեալ էին մօլորութեամբ հաւատոյ :

premiers conciles, et, dès lors, anathématiser le Concile de Chalcédoine, trompé, en outre, par la fausse traduction de la lettre du pape Léon, la nation arménienne ait prêté l'oreille aux médisances des Syriens et ait rejeté les canons du concile, ainsi que la lettre du pape comme partageant l'erreur de Nestorius.

Ce propagandiste viendra nous dire : Pourquoi avez-vous écouté ces médisances? Pourquoi ne vous êtes-vous pas, par un examen sérieux, rendu compte et des décisions du concile et de la lettre du pape? — Ne savons-nous pas, par notre histoire, qu'à cette époque, la nation arménienne, accablée de calamités, avait, en outre, à soutenir une guerre formidable contre les Perses qui voulaient faire des Arméniens des adorateurs du soleil et du feu? Pouvions-nous nous livrer à cet examen? Le siège de Rome, au contraire, dans une parfaite tranquillité, n'aurait-il pas dû se rendre compte de l'orthodoxie des Arméniens, au lieu d'écouter les médisances des propagandistes et d'y ajouter foi? Mais comme depuis l'Eglise arménienne a rectifié le faux jugement qu'elle avait porté contre le concile de Chalcédoine et le pape Léon, l'Eglise de Rome, à plus forte raison, est tenue de modifier aussi la fausse opinion qu'elle peut avoir des Arméniens, et de la rétracter publiquement; car Rome est le siège de l'Eglise œcuménique, et doit s'occuper des questions de cette nature.

Et si les évêques d'Illyrie et de Palestine, avec une traduction fidèle de la lettre, faite d'après le manuscrit même, n'en ont pas saisi le véritable sens, dans le doute, refusant de l'accepter, ont obtenu un délai de trente jours pour l'étudier, que dire de la nation arménienne, qui, n'ayant qu'une tradition inexacte et la trouvant infectée des erreurs de Nestorius, n'a pas non plus voulu l'admettre? Quel reproche lui faire? Était-ce là une erreur de foi qui pût la rendre hérétique?

Ce n'est donc que par ruse, ce n'est que pour tromper qu'il dit : « Ils ont rectifié l'erreur » et qu'il ajoute : Et ils ont rétabli l'orthodoxie; » car dire qu'ils ont rectifié l'erreur implique seulement qu'ils avaient failli par erreur de fait, tandis que supposer et dire qu'ils ont rétabli l'orthodoxie, c'est les accuser d'avoir failli par erreur de foi.

Եւ այս իւր աստուծան կերպն է խաբեական եւ ծուռ. *qkerk* երկու տարբեր սեռը, որոց մէկն է զործոյ եւ մէկն հաւատոյ, մէկզմէկ կրիստոնէ եւ կըշփոքէ, որ ուղիղ տրամախօսութիւն չէ, այլ ծուռ եւ պատրողական : Լաքին դիցուք քէ անոր գրածին *kyork* այս եօրն քահանայք Հայոց եկեղեցւոյն ծուռութիւնը շտկեցին, եւ ուղղափառութիւն հաստատեցին. միքէ չէր արժան անկեց ետեւ Հայոց հետը հաղորդակցութիւն ընել : Իսկ երէ Հոռմայու փոխանորդ դրուածը զանոնք հերքէ, 'եւ ուղղափառութեան ուրացող *shj* ճանչնանէ, միքէ իրաւամբ ըրած կըլլայ : Արդ երէ ուղղափառութիւն հաստատողը, եւ ուղղափառի հետ հաղորդակցողը ուրացող եւ հերետիկոս կըլլայ, ասոր ըսածին *kyork* ապա նա չարափառութիւն հաստատէ, եւ չարափառի հետ հաղորդակցի, *quh* այս մարդը ճշմարիտ հաւատացեալ եւ ուղղափառութիւն ընդունող կըլլայ :

Նաեւ առանց գիտութեան Հոռմայ արքոռոյն անոնք ուղղափառութիւն կը հաստատեն եւ անոնց հետ կը հաղորդակցին, ուրացող եւ հերետիկոս կըլլան : Ապա առաջին սուրբ հայրապետները, որ առաքելոց ժամանակէն սկսեալ մինչեւ ի Նիկիոյ ժողովը, այլ եւ այլ տեղ ժողովներ ըրին, ինչպէս յԱնտիոք ընդդէմ Պողոսի սամոստացւոյն յամի 265, եւ դարձեալ 272. եւ յԱնկիւրիա յամի 314, եւ ի Նեոկեսարիա յամի 315, եւ ի Լաուդիկէ յամի 320, մոլորութիւնները վերցուցին, ուղղափառութիւն հաստատեցին եւ անոնց հետ հաղորդեցան առանց ինչ գիտութեան Հոռմայ արքոռոյն : Ուրեմն այն ամենայն սուրբ հայրապետները հերետիկոս եւ ուրացող ուղղափառութեան եղան. եւ մինչեւ հիմա որ Հոռմայու արքոռը անհոգ է եղեր, կամ իր պարտաւորութիւնը չէ գիտցեր, եւ չդատապարտեր նէ, *yurk* ասկեց ետեւ անոր փոխանորդ դրուած Գորեսին (1) գոչեցուց վճռոյն *kyork* բող դատապարտէ զանոնք :

Նաեւ ուղղափառ ազգք քեպետ աշխարհիւ եւ լեզուաւ եւ արարողութեամբ մէկզմէկէ բաժանեալ են, շափին որովհետեւ մէկ հաւատք եւ մէկ սրբարար խորհուրդ ունին, մէկ եկեղեցի են ամենքն : Ապա պետք է որ այդ գոյեճցին *hix*

Or, cette manière de s'exprimer est bien réellement fausse et trompeuse : car ces deux erreurs, l'une de fait, l'autre de foi, sont de genres bien différents; et cependant il les confond, il n'en fait qu'une seule et même chose, ce qui loin d'être logique est le propre d'un esprit faux et trompeur. Mais admettons que, d'après ce qu'il écrit, ces prêtres aient rectifié l'erreur de l'Eglise arménienne, fallait-il dès lors n'avoir plus aucun rapport avec cette Eglise, et si le vicaire de Rome en rejette les membres comme il le ferait de ceux qui auraient abjuré l'orthodoxie, a-t-il en cela bien raison? Si donc pour rétablir l'orthodoxie et communiquer avec un orthodoxe on devient apostat et hérétique, ainsi qu'il le dit, par contre, établir une hérésie et communiquer avec un hérétique, c'est devenir vrai fidèle et pratiquer l'orthodoxie.

Ceux qui, sans la connaissance de Rome, établissent l'orthodoxie et communiquent avec les orthodoxes deviennent donc par là apostats et hérétiques? Ainsi les premiers saints patriarches qui, depuis les apôtres jusqu'au concile de Nicée, se sont réunis en divers lieux, comme par exemple à Antioche, contre Paul de Samothrace, en 265 et 272, à Angora, l'an 314, à Néocésarée, l'an 315, et à Laodicée, l'an 320, qui ont aboli des erreurs, établi l'orthodoxie et communiqué avec les orthodoxes sans la connaissance de Rome; tous ces patriarches sont donc des hérétiques et ont donc renoncé à l'orthodoxie! Si jusqu'à présent le siège de Rome est resté indifférent à ce sujet et a manqué à son devoir en ne les condamnant pas, que désormais au moins son vicaire apostolique, Mrg Coressi (1) les condamne, d'après la sentence des propagandistes. Mais alors pourquoi Rome est-elle restée indifférente à ce sujet ou pourquoi n'a-t-elle pas fait son devoir en les condamnant? Que désormais au moins elle n'en ignore pas et qu'elle les condamne d'après la sentence du propagandiste.

Mais les nations orthodoxes, bien que séparées entr'elles par la langue, le rit, ayant toutes la même foi et toutes reconnaissant le même mystère de l'Eucharistie, ne font toutes qu'une même Eglise. Dès lors il faut que ce propagandiste ne

(1) Նոյն ժամանակի Կ. Պօլիս լատինացւոց եպիսկոպոսն էր առաջնական փոխանորդ անուամբ : Գ. Վ. Ա.

(1) A cette époque, il était évêque des Latins à Constantinople sous le nom de vicaire apostolique. G. V. A.

մեկ ուղղափառ ազգի մը հետ ջնադորդակցի, *գորհ* որին հետ յադորդակցի նէ, անոնց ամենուն հետ յադորդ եղած կրչայ. եւ այսպէս Հայոց եկեղեցւոյն հետ հարկաւ յադորդակցի կրգտնուի. ուստի եւ իր դրուքեանը *կորհ* ուղղափառութեան ուրացող կրսեալուի :

Չայս ալ պետք եղաւ իրեն հարցընել. *անաստ* Հոռմայու արքողը ծոութիւն վերցընող եւ ուղղափառութիւն հաստատող մարդոց բշնամի է *մի*. *անաստ* Աստուծոյ ուզած բանը՝ Հոռմայու արքողը ջուգելով՝ դէմ կրկենայ *մի*. կարծեմ քէ ուղղափառութեան հակառակ եւ բշնամի չէ *սէյի* կրպատասխանէ : Արդ երէ այդպէս է, ապա ինչո՞ւ ուղղափառութիւն հաստատողները պիտի դատապարտէ : Մենք ալ կրվկայենք քէ Հոռմատանկ անխելք բան չըներ, *իլլա խոշրակնիշ* կրչայ : Երէ Հոռմայի փոխանորդին համար ըսեն նէ, ան ալ գիտութեամբ եւ յօժարութեամբ չըբաւ, գոյեճցի *մընափրխներուն* խօսքին խարուեցաւ. ընդդէմ կանոնաց ընդհանուր եկեղեցւոյ այն բողոքը հանեց : Չայս գոյեճցիք ալ ի խղճէ մտաց կրխտատովանին, ինչպէս իրենց հաւատարիմ մարդոցն ալ պարծընցեր են :

Նաեւ այդ գոյեճցին իր խելքին *կորհ* Փէշտիմայեանին յայտարարութեանը ծուրը կըշտկէկոր, եւ ուղղափառութիւն կըհաստատէ քեզի գրած բողոքովը. *անաստ* Հոռմայու արքողին հրամանաւ եւ գիտութեամբն է, երէ առանց անոր գիտութեանը եւ հրամանին է : Երէ Հոռմայի հրամանաւն է, բողոք հրամանագիրը հրատարակէ, մենք ալ անոր *կորհ* խօսինք. ապա քէ առանց անոր հրամանին է, ինչպէս որ կըկարծեմ, ապա իր գրածին *կորհ* ներքեալ է, եւ ուղղափառութեան ուրացող :

Լաքին իր այնքան համարձակ եւ *սկրպիւք* գրելէն պետք է որ Հոռմայէն ձեռքը հրամանագիր մը կամ *սկեկ* մը ունենայ. մանաւանդ քէ այսպէս մեկ վճիռ մը. « Թէ մեկ քահանայ մը առանց իմ հրամանի եւ գիտութեանս քրիստոնեայ ազգի մը ծոութիւնը շտկէ, եւ ուղղափառութիւն հաստատէ. եւ անոր հետ յադորդակցի, ուղղափառութեան ուրացող *սէյի* ներքեալ եւ դատապարտեալ է : »

Հիմա կըզարմանայ այդ մարդը քէ ինչ պետք է Հոռմայէն *սկեկ* խնդրել. մեր գոյեճցի միսիոնարներուն ամեն մէկն ինքն իր գլխուն փափ է. մեր ամեն խօսքը սահման հաւատոյ է եւ կանոն

communiqué avec aucune nation orthodoxe, car il entrerait en rapport avec un des membres de l'une d'elles, il se trouverait par le fait même en rapport avec tous les membres de cette nation et, par suite, avec ceux de toutes les Eglises orthodoxes, donc aussi avec l'Eglise arménienne elle-même. Il devrait donc, d'après son propre système, être considéré comme ayant abjuré l'orthodoxie.

Autre chose encore à lui faire comprendre : La cour de Rome est-elle ennemie de ceux qui détruisent l'erreur et établissent l'orthodoxie ? S'oppose-t-elle à ce que Dieu veut ? Je pense qu'il répondra qu'elle n'est ni contraire ni opposée à l'orthodoxie. Or, s'il en est ainsi, pourquoi donc condamnerait-elle ceux qui l'établissent ? Nous aussi, nous rendons à Rome ce témoignage qu'elle ne commet pas une pareille sottise, mais, cependant, elle la permet avec plaisir. On dira que le vicaire apostolique de Rome n'a pas agi sciemment et avec connaissance de cause, qu'il s'est laissé tromper par ces brouillons de propagandistes, et sur leurs insinuations a publié cette lettre contre les règles de l'Eglise œcuménique. Les propagandistes eux mêmes en conviennent, puisqu'ils s'en sont vantés à leurs fidèles amis.

Et lui qui, de son chef, rectifie l'erreur du manifeste de M. Pechdimaldjian et rétablit l'orthodoxie par cette lettre qu'il vous écrit, agit-il ou non avec la connaissance et l'autorisation de Rome ? Si c'est d'après cette connaissance et cette autorisation, qu'il publie sa lettre de crédit et nous lui répondrons en conséquence. S'il en est autrement, comme je le crois, il se trouve donc lui-même, d'après son écrit, séparé de l'orthodoxie et apostat.

Mais pour attaquer aussi ardemment, il faut qu'il ait entre les mains une autorisation de la cour de Rome et même une espèce de sentence conçue à peu près en ces termes : « Un prêtre qui, sans ma connaissance et mon autorisation, aura rectifié l'erreur d'une nation chrétienne, l'aura rendue à l'orthodoxie et aura communiqué avec elle, sera rejeté du sein de l'orthodoxie, déclaré apostat et condamné comme tel ! »

Maintenant il s'étonne, cet homme, qu'il soit nécessaire de demander à Rome une lettre d'autorisation. « Chacun de nos missionnaires propagandistes est un pape en soi ; chacune de nos paroles

եկեղեցւոյ. ուզածնուս պէս *հեւ* կրվճուեմք *հեւ* կրնրատարակեմք, *զիւ հեւ* ճամբան կրգտանք՝ *իմասն* կրնեմք. *եկեր* ասանկ ըլլալը չէք հաւատարնէ, այս եօրը քահանայից մասշահարը միտք բերեք:» (Տեսնատ. Գ. էջ 243.) Հիմա *հիշ* ըսելիքչունիմ, *լափին հեղպեր* օր մը կուգայ որ աս բաներուն քննող կըլլայ:

Նսեւ այդ խռովասեր մարդը կամ գիտնալով մախսուս ծուռ կրմեկնէ, կամ քանձր՝ տգիտութեամբ ծուռ կրնասկընայ Փեշախմաշեանին ըսելը. « Փռանկացեալ կարգաւորներ. » որ եւ յայտարարութեանը մէջ գրած էր թէ « Քանի մը *միսմիսի* Փռանկացեալ կարգաւորներու խօսքով Հայոց եկեղեցւոյն հերձուածող եւ հերետիկոս *սեյի* բիր կրնանէ: » *Ձերե* այդ գոյեճցին կըզրէ այսպէս. « Այսինքն ըսել կուգէ թէ մեր եկեղեցին Փռանկ քահանաները չիճանչնար եւ կարհամարհէ: » Յիրաւի նոր հայերէն լեզու սովորող կրնայ հասկընալ՝ թէ այլ է ըսել Փռանկ քահանայ, եւ այլ է ըսել Փռանկացեալ քահանայ. *զերե* Փռանկ բառը կրնշանակէ բուն Փռանկ, իսկ Փռանկացեալն կրնշանակէ զայն որ ուրիշ ազգէ յետոյ եղեւ. Փռանկ: Այսպէս Հոռոմն կրնշանակէ բուն Հոռոմն. իսկ հոռոմացեալն՝ որ ուրիշ ազգէ դարձեր եղեր է Հոռոմ: Այսպէս կաղն է բնական *բօխալն*. եւ կաղացեալն է դիպուածով յետոյ եղեալն *բօխալ*, ասոնց պէս են խուլն եւ խլացեալն, սպիտակն եւ սպիտակացեալն, կակուղն եւ կակղացեալն, արդարն եւ արդարացեալն. ասանկ ալ անբիւ բառեր կան թէ ի մեր լեզուս եւ յօտար լեզուս: Ուստի յասելն Փեշախմաշեանին « Փռանկացեալ գոյեճցի կարգաւորներ. » ցոյց կուտայ զայն *ախսարմա* քահանաները՝ որ իրենք բուն Հայոց ազգէն են, եւ յետոյ *գոնկիլիկնիլիշ* են եղեր. Հայոց եկեղեցւոյն բարեկարգ ծեսը եւ արարողութիւնները *քերկ* ընելով Փռանկաց ծեսին եւ արարողութեանը հետեւեր են, որ Ֆրերէնցայու մեծ ժողովը՝ *մեկ* է ըրեր այսպիսի փոփոխութիւններ, եւ Բենեդիկտոս ԺԳ պապը Հոռոմայու ժողովոյն հաւանութեամբը յատուկ կոնդակ հանեց՝ թէ « Ոչ ինչ է նորոգելի. » ամեն ազգ իր եկեղեցական ծեսը եւ արարողութիւնը չիփոխէ, այլ իր հին սովորութիւնը պահէ՝ որ հաւատոյ վնաս չունի: Ուրեմն այդ *ախսարմա* գոյեճցին երէ խղճմտանք չընէր նե, *անկապ* քիչ մը ջնմջնար որ կըզրէ այսպէս, թէ Փեշախմաշ-

est un canon de foi, une règle de l'Eglise. Nous décidons, nous publions à notre guise ce que bon nous semble et comme bon nous semble, et nous trouvons les moyens de mener à bien ce que nous voulons. Si vous avez peine à le croire, souvenez-vous de l'affaire des sept prêtres. » (Voir 5e vol. p. 243.) Pour le moment je n'ai rien à dire: sans doute le jour viendra où quelqu'un voudra bien s'occuper d'examiner cette question.

Ce brouillon interprète mal, ou volontairement ou par pure ignorance; il comprend mal ces mots de Pechdimaldjian « *des prêtres latinisés.* » Dans ce manifeste, Pechdimaldjian dit: « D'après le récit de quelques prêtres latinisés, amis du désordre, il dénonce l'Eglise arménienne comme hérétique et schismatique »; car, s'écrie-t-il: « Il veut dire par là que notre Eglise ne reconnaît pas les prêtres latins et les méprise. » En vérité, quiconque commence les éléments de la langue arménienne comprendra sans peine qu'autre chose est dire: prêtres latins, et autre chose: prêtres latinisés. Etre latin signifie latin d'origine ou de nation, tandis que latinisé indique que l'on appartenait à une autre nation et que l'on est devenu latin; grec signifie vrai grec, et grecisé passé d'une autre nation à la nation grecque; même différence entre boiteux de naissance et devenu boiteux par accident; entre sourd et assourdi, blanc et blanchi, mou et amolli, juste et justifié, et ainsi d'une foule de mots analogues dans notre langue et dans les autres. Ainsi, Pechdimaldjian, en disant des prêtres propagandistes latinisés, veut donc faire voir que ces prêtres appartenaient à notre nation et se sont faits latins, rejetant les rits et les cérémonies de l'Eglise arménienne, pour suivre les cérémonies et les rits latins. Cependant ces changements ont été interdits par le concile de Florence; de même le pape Benoit XIV, d'après une décision du concile de Rome, a publié, à ce sujet, une bulle spéciale commençant par ces mots: « Rien n'est à renouveler »; dans laquelle il défend à toute nation de changer en rien les rits et cérémonies ecclésiastiques, et ordonne de conserver les anciennes coutumes qui ne sont pas contraires à la foi. Si donc ce propagandiste transfuge ne fait aucun cas de ces décisions, au moins devrait-il avoir honte d'écrire que Pechdimaldjian veut dire que: « Notre Eglise

ձեանք « Ըսել կուգէ քե մեր եկեղեցին Ֆռանկ Հայոց եկեղեցին Ֆռանկ քահանայից խօսք չունի. քահանաները չիճանջնար եւ կարհամարհէ : » կրճանջնայ զանոնք եւ կրմեծարէ. այլ միայն այդ Ֆռանկացեալ *usurper* գոյեճցի քահանաները կարհամարհէ՝ իբրեւ *սնասպա* խաբերայ, եւ խոռվարար, եւ ապստամբ յեկեղեցական կանոնաց, որ կը պատուիրէ ամեն ազգ իր եկեղեցական ձեար պահել :

Դարձեալ կը գրէ քե « Հարկաւորութիւն չունի Քորեսին անոնցմէ եկեղեցական կանոնները գիտնալու. այլ՝ քե լաւ գիտէ : » Ապա Փեշտիմալձեանը առանել *հախը* է, եւ իրաւունք ունի որ կը մեղադրէ զՔորեսին. որովհետեւ Քորեսի եպիսկոպոսը եկեղեցական կանոնները աղէկ գիտէր՝ որ առանց յայտնի ընելու զմոլորութիւն եւ զհերետիկոսութիւն այն եօրը քահանայից, եւ առաջարկելոյ նոցա, չէր կրնար անոնց *հախիմ* գեշ ըսել. ապա եւ մեծապէս սխալեցաւ որ ընդդէմ եկեղեցական կանոնաց այն եօրը քահանաները ուրացող ուղղափառութեան կոչէր. *գերե* երէ եկեղեցական կանոնները չի գիտնար նե՝ շատ մեղադրելի չէր. ներելի տգիտութեամբ սխալեալ կը լլար :

arménienne ne reconnaît pas les prêtres latins et les méprise. » L'Eglise arménienne n'a rien à dire contre les prêtres latins; au contraire, elle les reconnaît et les respecte. Seulement elle méprise ces transfuges, ces prêtres propagandistes latinisés, parce qu'ils sont trompeurs, hypocrites, brouillons et rebelles aux canons ecclésiastiques qui ordonnent à toutes les nations de conserver leurs rites.

Il dit encore : « Mgr Coressi, le vicaire apostolique, n'avait nullement besoin d'apprendre d'eux les canons ecclésiastiques; il les connaissait parfaitement. Pechdimaldjian n'en a que plus raison; il a d'autant plus droit de blâmer Mgr Coressi. Car puisqu'il connaissait les canons de l'Eglise, il savait fort bien qu'il n'était en droit de dire aucun mal des sept prêtres sans avoir démontré leur erreur, leur hérésie, et sans leur avoir fait part de ses observations. Il a donc grandement failli contre les canons ecclésiastiques en déclarant ces sept prêtres séparés de l'orthodoxie. S'il eût ignoré les canons, il serait moins blâmable; on n'aurait à lui reprocher qu'une ignorance excusable.

ՍՍՀՄԱՆՔ ՏԵՍՉՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՅՈՑ Ի ՌՈՒՍԻԱ.

(Շարադարութիւն և վերջ. Տես էջ 65)

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՔԱՀԱՆԱՆՆԵՐԻ ՆԻՆՈՒՆԵ ԵԿԵՂԵՅՈՑ ԱՂԱՒՆ
ՊԱՇՏՈՆԵՐԻ ԹՈՇԱԿՆԻՐԸ, ԵՒ ԱՆՈՆՑ ԱՅԲՐՆԵՐՈՒՆ
ՈՒ ՈՐԲԵՐՈՒՆ ՀՈԳԱՐԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ.

ՃԻԼ.

Հայոց քահանաներուն եւ ուրիշ եկեղեցական պաշտօնականներուն ապրուստը իրենց ժողովուրդներէն է :

ՃԻԸ.

Քահանայից եւ ուրիշ եկեղեցական պաշտօնէից ընդունած տուրքերը իրեք տեսակ կրնան ըլլալ. Ա., հաստատուն՝ որ պաշտօնի մտած ատեննին ժողովուրդը անոնց կը կապէ⁽¹⁾. Բ., այն տուրքերն որ հոգեւորական պաշտօնները կատարելու համար կը ընդունին. Գ., կամաւոր տուրքեր :

ՃԻԹ.

Հոգեւորական պաշտօնները կատարելու համար որոշուած տուրքերն ասոնք են : Ծննդաբերի վրայ աղօրք ընելու համար 10 քոփէք արծաթի⁽²⁾. տղայոց մկրտութեան համար 20. պսակի 40. ջափահասից քաղման 40, տղայոց 20 : Ապաշխարութեան կամ խոստովանութեան եւ հաղորդութեան խորհուրդները կատարելու համար, ամենեւին տուրք մը չարուիր : Խստիւ արգիլած է քահանայից եւ ուրիշ պաշտօնէից եկեղեցւոյ՝ այս յօդուածին մէջ նշանակուածէն աւելի տուրք ամենեւին չպահանջել որ եւ իցէ եղանակաւ :

ՃԼ.

Քահանայք եւ ուրիշ եկեղեցական պաշտօ-

(1) Մինչեւ ցայժմ սովորութիւն չէ եղած եւ ոչ Ռուսաստանի ամեն տեղերը՝ այսպիսի հաստատուն բոշակ մը կապելու եկեղեցականաց. ուստի եւ յաջորդ յօդուածին կարգադրութեանը

գրեթէ ամենեւին չպահուիր : Շատ փափաքելի է որ այս կարեւոր նիւթիս որ մը առաջ աւելի մտադրութեան ըլլալի կ'ողմանէ վիճակաւոր Առաջնորդաց : (Ծ. Թ. :)

(2) Գաղղ. ստըկով՝ 40 հարիւրորդ կամ *սակրիմ* :